

معرفی و نقد کتاب

فرهنگ آبادیها و مکانهای مذهبی کشور (۲)

نیم درجه ای طول و عرض جغرافیایی در سطح کشور محاسبه شده و به صورت رقم در حاشیه نقشه ارائه گردیده است لازم به یادآوری است که رقم جمع آبادیهای کشور بر اساس اعداد مندرج در حواشی این جدول از حدود ۶۶،۰۰۰ تجاوز نمی کند که در بحث این جدول ملاک عمل قرار گرفته است از بررسی ارقام نشان داده در این نقشه می توان چنین نتیجه گرفت که عرض جغرافیایی هم علاوه بر ارتفاع از سطح دریا نقش سرنوشت سازی در به وجود آمدن آبادیهای کشور داشته است. اگر جمهوری اسلامی ایران را بر اساس خط نصف النهار ۵۴ درجه طول شرقی و مدار ۳۲ درجه عرض شمالی به ترتیب به دو بخش شرقی غربی و شمالی - جنوبی تقسیم کنیم و ارقام مندرج در حواشی نقشه مورد بحث را در نظر بگیریم به این نتیجه خواهیم رسید که از مجموع آبادیهای کشور ۴۵۰۵۵ یا ۶۸ درصد در نیمه شمالی و بقیه یا ۳۲ درصد در نیمه جنوبی واقع اند که این عدم تعادل معلول فراوانی نسبی مرتفعات و باران و اقلیم مساعد در نیمه شمالی و مناطق بیابانی و کم باران در نیمه جنوبی است.

در مرحله دوم از مطالعه ارقام جمع آبادیها در طوقه های مداری چنین استنباط می شود که طوقه های واقع بین ۳۴ درجه و ۳۸ درجه عرض شمالی پر آبادی ترین طوقه ها در سطح کشورند زیرا با وجود این که قسمتهایی از این طوقه های مداری در دریای خزر و بخشهایی از آن از بیابانهای شمالی کشور می گذرد از مجموع آبادیهای کشور ۳۳۱۴۶ یا حدود ۵۰ درصد در همین طوقه قرار گرفته است که شهرها و مراکز پرجمعیت مشهد، تربت حیدریه، قوچان، بجنورد، نیشابور، سبزوار، دامغان، سمنان، گرگان، ساری، نوشهر، چالوس، لاهیجان، رشت، بندرانزلی، گرمسار، تهران، کرج، قزوین، زنجان، میانه، قم، ساوه، اراک، همدان، باختران، مهاباد، بیجار، سنقر، مراغه و ارومیه را در بر دارد.

در تقسیم بندی کشور به دو بخش شرقی و غربی بر اساس خط نصف النهار ۵۴ درجه طول شرقی ملاحظه می کنیم که ۴۳۶۹۴ یا ۶۶ درصد از آبادیهای ایران در نیمه غربی و بقیه یا ۳۴ درصد در نیمه شرقی قرار گرفته است که این وضع را هم بایستی نتیجه مستقیم عوامل جغرافیایی مانند ارتفاع از سطح دریا و کم بارانی و امثال آن دانست. از مقایسه تعداد آبادیها در چهار ضلعیهای نیم درجه ای چنین استنباط می شود که رقم آبادیها از صفر در نواحی بیابانی جنوب تا ۷۲۵ در گوشه جنوب غربی دریای خزر که مساعدترین شرایط

از آن جایی که مکانهای مذهبی کشور مورد توجه خاص مولف دانشمند و تهیه کنندگان فرهنگ بوده است مطالعه خاصی از لحاظ موقع جغرافیایی این قبیل مکانها در سطح کشور به عمل آمده و حاصل این مطالعه به صورت دو نمودار در صفحه ۱۹ فرهنگ نشان داده شده است که در یکی تعداد مکانهای مذهبی در هر نیم درجه طول و در دیگری در هر نیم درجه عرض جغرافیایی نشان داده شده است (لازم به یاد آوری است که در عنوان این دو نمودار کلمات طول و عرض جغرافیایی اشتباهی به چاپ رسیده و خواننده علاقه مند بایستی این اشتباه را اصلاح نماید) یعنی به جای طول در نمودار بالای صفحه عرض و به جای عرض در نمودار مابین صفحه طول بنویسد). در این نمودارها آنچه در وهله اول به چشم می خورد کثرت مکانهای مذهبی در طوقه بین ۳۵ و ۳۸ درجه عرض جغرافیایی است که در باره آن قریباً بحث به عمل خواهد آمد، در جای دیگر فرهنگ پراکندگی آبادیهای کشور واقع در هر یک درجه و هر نیم درجه طول و عرض جغرافیایی مورد تحلیل و بررسی قرار گرفته و حاصل این بررسی در دو نقشه نشان داده شده است صفحه ۱۷ فرهنگ پراکندگی آبادیهای کشور را در هر یک درجه طول و عرض جغرافیایی نشان می دهد در این نقشه که از نظر جغرافیایی بسیار جالب است و با یک نظر می توان اهمیت ارتفاع را در پراکندگی آبادیها و به دنبال آن پراکندگی جمعیت و عمران و آبادی و اقتصاد را به طور کلی در سطح کشور درک نمود و با کمی تأمل و با در نظر گرفتن پراکندگی ناهمواریهای کشور می توان استنباط کرد که چگونه کوهپایه ها و دره های البرز و زاگرس و همچنین رشته های مرکزی و شرقی در فراهم کردن زمینه برای ایجاد آبادیها سرنوشت ساز بوده اند و در مقابل چگونه اهریمن خشکی و کم آبی که مناطق خشک داخلی کشور را ایجاد کرده مانعی در تکوین آبادیها بوده است. تنها نکته قابل تأمل در این نقشه کسی نسبی آبادیها در نواحی کوهستانی استان فارس است که بایستی دلیل آن را جستجو کرد.

نقشه صفحه ۱۸ فرهنگ که تهیه آن مستلزم محاسبات فراوان بوده و به نظر این این نویسنده یکی از نقشه های بسیار جالب و مهم فرهنگ به شمار می رود تعداد آبادیهای کشور را در هر نیم درجه طول و عرض جغرافیایی نشان می دهد. علاوه بر این جمع آبادیهای واقع در هر طوقه

از آن جایی که رفع این اختلافات مستلزم صرف وقت فراوان است رقم ۸۰۷۱۷ که ظاهراً در تمام جدولها و نقشه ها و نمودارهای فرهنگ ملاک عمل بوده در اینجا هم صحیح فرض شده است ولی باید در چاپهای بعدی فرهنگ این اختلاف مورد عنایت قرار گیرد.

در این رابطه باید در نظر داشت که تا زمانی که در جمهوری اسلامی ایران یک موسسه یا سازمان یا مرکز مسئول خاصی برای نظارت در نامگذاریهای جغرافیایی و طبقه بندی آنها بر اساس تقسیمات کشوری یا نواحی جغرافیایی یا بر مبنای ضوابط دیگری به وجود نیامده ما هرگز نخواهیم توانست در باره تعداد قطعی نامها اظهار نظر نماییم و در نتیجه از هیچ فرهنگی که در باره آبادیهای کشور نوشته می شود نباید انتظار داشت که از لحاظ رقم آبادیها یا وضع نامها کامل و خالی از نقص باشد. این نکته در شرایط فعلی از اهمیت خاصی برخوردار است زیرا که از طرفی کشور ما یک جنگ خانمانسوزی را پشت سر گذاشته که صدها آبادی را از میان برده و از طرفی دیگر در حال توسعه و نوسازی چشم گیری قرار داد که صدها آبادی جدید را موجب می گردد و در نتیجه هر رقم و عددی که در باره تعداد آبادیها عنوان شود بایستی با احتیاط تلقی گردد.

از این لحاظ و فرهنگ آبادیها و مکانهای مذهبی کشوره در عین اینکه غنی ترین فرهنگی است که تاکنون در کشور ما به چاپ رسیده نواقصی دارد که در چاپهای بعدی بایستی به تدریج از میان برداشته شود و در این جا صرفاً برای کمک به تکمیل فرهنگ و بهتر شدن آن بدانها اشاره می شود:

اولاً یک اشتباه چاپی در صفحه بندی فرهنگ بروز کرده که استفاده کنندگان بایستی بدان توجه داشته باشند و آن این است که صفحات ۱۹۲ و ۱۹۳ فرهنگ جا به جا به چاپ رسیده به این معنی که از چهارراه تا چکنند باید صفحه ۱۹۲ و از چکنند تا جنتاب صفحه ۱۹۳ باشد ثانیاً تعدادی از نامهای جغرافیایی که در طبیعت و یا در فرهنگهای دیگر وجود دارد در این فرهنگ نیامده از جمله از شاندرمن که خیلی از هموطنان گیلانی ما بدان منسوب اند، پادی نشده و قطعاً شاندرمنها از این امر دلخوش نخواهند بود ثالثاً بعضی نامها از لحاظ تقسیمات کشوری در جای صحیح نیامده چنانکه روستای کندلیج که جزء شهرستان مرند است در ردیف روستاهای شهرستان تبریز ذکر شده رابعاً و از همه مهمتر اینکه گاهی یک نام جغرافیایی با اختلاف یکی دو دقیقه در طول یا عرض جغرافیایی به صورت مکرر آمده در حالی که

جغرافیایی را برای سکونت و عمران و آبادی دارا می باشد تفاوت می کند.

× × ×

از این مزایا و محاسن قابل ستایش این فرهنگ که بگذریم چند جنبه دیگر آن قابل تامل است که در این باره قبل از هر چیز باید رقم جمع آبادیهای مندرج در فرهنگ را مورد بررسی قرار داد، زیرا این موضوعی است که مورد علاقه همه جغرافیدانان و دستداران مسائل اجتماعی کشور می باشد.

متأسفانه باید اعتراف کرد که ما هنوز یک رقم رسمی و تایید شده ای از جمع آبادیهای کشور نداریم و منابع مختلف رسمی و غیر رسمی ارقام مختلفی بدست داده اند که از ۶۰ تا ۱۰۰ هزار تفاوت می کند.

در فرهنگ آبادیها و مکانهای مذهبی کشوره که مورد بحث ما است این رقم در پایان جدول صفحه ۱۴ که تعداد کل آبادیها را به تفکیک حروف الفبا آورده است ۸۰۷۱۷ ذکر شده است. در این باره باید یاد آور شد که اولاً جمع ارقام ستون ۷۹۳۳۹ می شود و نه ۸۰۷۱۷ که عنوان شده، ثانیاً در جدول یاد شده آشفنگیایی به چشم می خورد که باید مورد توجه قرار گیرد، زیرا در بیشتر موارد اختلافات جزئی بین رقم جدول و تعداد نامهای مندرج در متن فرهنگ وجود دارد که می توان از آنها چشم پوشید ولی در چند مورد این اختلافات به قدری شدید است که قابل اغماض به نظر نمی رسد. این اختلاف مخصوصاً در حروف ز، ژ، س، ش و ص بشرح جدول زیر دیده می شود.

اختلافات موجود بین ارقام جدول صفحه ۱۴ و متن فرهنگ

حرف الفبا	رقم جدول	رقم واقعی متن فرهنگ	تفاوت
ز	۲۴	۱۴۰۷	+ ۱۳۸۳
ژ	۵۲۱۷	۲۴	- ۵۲۹۳
س	۳۱۲۰	۵۲۱۷	+ ۲۱۹۷
ش	۵۷۹	۳۱۴۱	+ ۲۵۵۲
ص	۳۳	۵۸۰	+ ۵۴۷
جمع	۹۰۷۲	۱۰۲۵۹	+ ۳۸۶

صفحه ۲۸۸

زاکلیر	لاهیجان	۳۷ ۰۸	۴۹ ۵۹	۹۰
زاکلیر	لاهیجان	۳۷ ۰۸	۴۹ ۵۸	۱۰۰
زاکلیر	لاهیجان	۳۷ ۰۹	۴۹ ۵۹	۴۵

صفحه ۵۰۶

لتره	هشتبر	۳۷ ۲۵	۴۸ ۵۶	۸۵۰
لتره	هشتبر	۳۷ ۲۵	۴۸ ۵۶	۸۸۰
لتره	هشتبر	۳۷ ۲۵	۴۸ ۵۷	۸۴۰
لتره	هشتبر	۳۷ ۲۶	۴۸ ۵۷	۸۴۰

در این باره لازم به یادآوری است که بین ارقام جمع آبادیها در جدولها و نقشه های فرهنگ که در باره آن بحث کردیم اختلاف قابل توجهی به چشم می خورد که احتمالاً همین تکرار نامها موجب آن بوده است.

× × ×

بخش دوم یا ۵۰ صفحه آخر « فرهنگ آبادیها و مکانهای مذهبی کشور» به مکانهای مذهبی اختصاص یافته است تا جایی که این نویسنده اطلاع دارد این اولین باری است که چنین مطالعه ای در باره مکانهای مذهبی ایران به عمل آمده و یا اینکه مولف دانشمند فرهنگ ابراز قرونتی کرده و کار این بخش را به صورت اولین گام در راه جمع آوری و تنظیم نام مکانهای مذهبی دانسته اما باید اعتراف کرد که بدون تردید کاری بسیار عظیم انجام شده که از پاره ای جهات واجد اهمیت و شایان تقدیر است. تنها مرجع دانشمند فرهنگ و همکاران شان نقشه های ۱:۵۰,۰۰۰ ایران بوده که به وسیله سازمان جغرافیایی بر اساس عکسهای هوایی مربوط به حدود سی سال قبل ترسیم و چاپ شده است. در این بخش جمعاً ۴۰۸۵ نام از این نقشه ها استخراج و سپس مانند بخش نامهای عمومی جغرافیایی مورد تحلیل قرار گرفته است به این معنا که کلیه نامهای مکانهای مذهبی در هر ۱۰۰ متر ارتفاع از ۲۸ متر زیر سطح دریا تا ۳۶۸۰ متری که مرتفع ترین زیارتگاه (استانه مسامورس در ۵۰ - ۳۶ درجه عرض شمالی و ۲۳ - ۵۰ درجه طول شرقی) است در نقشه ها نشان داده شده و همچنین در هر نیم درجه طول و عرض جغرافیایی مشخص شده در جدولها و نقشه ها و نمودارهای متعددی نشان داده شده است که بسیار جالب توجه و قابل تامل است. در اولین نمودار این بخش (ص ۶۰۰) تعداد کل مکانهای مذهبی در هر نیم درجه طول و عرض جغرافیایی نشان داده شده است

چنین می توان فرض کرد که این قبیل نامها معرف یک آبادی بیشتر نیستند و تکرار آنها در شمارش نهایی آبادیهای کشوری تاثیر نمی تواند باشد. برای مثال می توان به این شش نام در صفحه ۵۰۵ فرهنگ اشاره کرد:

نام	نام شهرستان	عرض جغرافیایی	طول جغرافیایی	ارتفاع
لاکان	رشت	۱۱ - ۳۷	۳۵ - ۴۸	۲۲
لاکان	رشت	۱۲ - ۳۷	۳۵ - ۴۹	۱۷
لاکان	رشت	۱۲ - ۳۷	۳۵ - ۴۹	۱۸
لاکان	رشت	۱۳ - ۳۷	۳۵ - ۴۹	۹
لاکان	رشت	۱۳ - ۳۷	۳۵ - ۴۹	۱۰
لاکان	رشت	۱۳ - ۳۷	۳۵ - ۴۹	۱۴

در این مورد با اطمینان می توان گفت که در شهرستان رشت یک لاکان بیشتر نبوده که احتمالاً از پایین تا بالای آبادی ۱۳ متر اختلاف سطح داشته است ولی در فرهنگ به جای یک آبادی عملاً ۶ آبادی به حساب آمده است، متأسفانه نظیر این مورد در طول فرهنگ کم نیست که لابد علاقه مندان و جغرافیدانان بدان توجه خواهند داشت از جمله می توان به موارد زیر اشاره کرد:

در صفحه ۳۱

نام آبادی	نام شهرستان	عرض جغرافیایی	طول جغرافیایی	ارتفاع
آب اجیر	منجستان	۳ - ۲۲	۱۲ - ۲۹	۲۸۰
=	=	=	=	۲۸۰
=	=	=	=	۲۲۰

صفحه ۳۳

آب سرداب	بوسرا احمد	۵۷ ۳۰	۶۵ ۵۰	۱۷۸۰
=	سردسیر	۵۷ ۳۰	۶۵ ۵۰	۲۰۰۰
=	=	۵۷ ۳۰	۶۵ ۵۰	۱۹۰۰

(در این مورد سه آبادی با مشخصات واحد با اختلاف ارتفاع قابل توجهی ارائه شده اند)

صفحه ۲۷۵

راوند	کاشان	۰۰ ۳۴	۲۰ ۵۱	۱۰۹۰
راوند	کاشان	۰۱ ۳۴	۲۱ ۵۱	۹۸۰
راوند	کاشان	۰۲ ۳۴	۲۱ ۵۱	۹۶۰

تعداد موارد	ناحیه	نام
۱۰ مورد	جیرفت	قدمگاه ابوالفضل (ع)
۵ مورد	میناب	قدمگاه امام رضا (ع)
۶ مورد	بندرعباس	قدمگاه امیرالمومنین (ع)
۷ مورد	میناب	قدمگاه حضرت ابوالفضل (ع)
۵ مورد	بندرعباس	قدمگاه حضرت امیر (ع)
۲ مورد	جیرفت	قدمگاه حضرت علی (ع)
۲ مورد	میناب	قدمگاه دوازده امام (ع)
۳ مورد	بندرعباس	
۷ مورد	جیرفت	
۱۶ مورد	بندرعباس	
۲۰ مورد	جیرفت	
۱۰ مورد	میناب	
۱۰ مورد	جیرفت	
۵ مورد	میناب	
۸ مورد	بندرعباس	
۲ مورد	جیرفت	

که در این فهرست وجود ۷۸ قدمگاه به عناوین مختلف منسوب به امام اول شیعیان در شهرستانهای بندرعباس و میناب و جیرفت بسیار جالب توجه است.

در پایان لازم به تذکر است که فرهنگ آبادیها و مکانهای مذهبی کشور که با همت و پشتکار یک استاد علاقه مند و همکاران جوانش در گروه جغرافیای بنیاد پژوهشهای اسلامی آستان قدس رضوی فراهم شده و با پشتیبانی موسسه چاپ و انتشارات آستان قدس رضوی به صورت شایسته ای به چاپ رسیده کاملترین نامنامه جغرافیایی است که تاکنون در زبان فارسی تدوین شده و صرف نظر از نقشه ها و جدولهای آماری که در باره فوائد آنها اشاره کافی به عمل آمده، از نظر نامهای جغرافیایی زمینه های مساعدی برای تحلیلها و تجزیه های زبانی و قومی و عقیدتی فراهم می سازد، امید است که در چاپهای بعدی با رفع نواقص جزئی که در آن مشاهده می شود از آنچه که هست مفیدتر عرضه شود. پیشنهاد این نویسنده آن است که در چاپهای بعدی یک سیستم آوانگاری منطقی که تلفظ اعلام جغرافیایی نامانوس را آسان سازد برای فرهنگ در نظر گرفته شود.

که به ظاهراً با نمودارهای صفحه ۱۹ با همین عناوین تفاوت دارد و معلوم است که نمودارهای صفحه ۱۹ مربوط به کل آبادیها است که در عنوان آن اشتباهی رخ داده و کل مکانهای مذهبی نوشته شده است. پراکندگی مکانهای مذهبی در سطح کشور تابعی است از پراکندگی آبادیها و جمعیت ولی نقشه پراکندگی که در صفحه ۵۹۹ فرهنگ آمده شباهت زیادی به نقشه پراکندگی آبادیهای کشور در صفحه ۱۷ فرهنگ دارد بنابراین از ذکر مشخصات آن خودداری می شود. نامهای جغرافیایی مکانهای مذهبی با پیشوندهایی مشخص شده است که کثرت آنها را از جدول زیر می توان استنباط کرد:

پیشوند امامزاده	۲۲۷۲ مورد
پیشوند قدمگاه	۳۲۸ مورد
پیشوند شاهزاده	۲۹۳ مورد
پیشوند سید	۱۶۸ مورد
پیشوند زیارتگاه	۲۴۰ مورد
پیشوند شاه	۱۰۴ مورد
پیشوند پیر	۹۸ مورد

از میان ۲۲۷۲ مکان مذهبی که با پیشوند امامزاده مشخص شده می توان در حدود ۴۰ نام از ائمه اطهار و اولاد آنها یافت که علاوه بر عنوان امامزاده پیشوندهای دومی مانند پیر، بی بی، بابا، شاه، شاهزاده، شیخ، حضرت، خواجه، سید و سلطان دارند.

این بخش از فرهنگ مورد بحث زمینه های بسیار مساعدی برای تحلیل و تجزیه های بعدی مخصوصاً از نظر جامعه شناسان و روان شناسان و علاقه مندان به بررسیهای مذهبی و عقیدتی و قومی دارد که می توانند مقالات متعددی در باره آن بنویسند که در این جا به دو نمونه آن که جنبه جغرافیایی دارد اشاره می شود:

(۱) در استانهای ساحلی دریای خزر فراوانی نامهای مکانهای مذهبی به مراتب بیشتر از جاهای دیگر کشور است مثلاً از ۱۱۸ مورد امامزاده عبدالله که برای تمام کشور در فرهنگ ذکر شده حدود ۳۰ مورد و از ۸۶ مورد امامزاده قاسم که برای تمام کشور آمده ۲۶ مورد با حدود ۳۰ درصد تنها در مازندران دیده می شود.

(۲) مکانهای مذهبی معروف با پیشوند قدمگاه در نواحی ساحلی یا نزدیک به دریای عمان و خلیج فارس به مراتب بیشتر از باقی نواحی کشور به چشم می خورد. مثلاً از جمع ۳۲۸ مکان مذهبی با پیشوند قدمگاه ۱۱۸ تای آن به شرح زیر در این نواحی به ثبت رسیده است: